

ІНШОМОВНІ СЛОВА АРАБСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ В ЛЕКСИЦІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Вінницький національний технічний університет

Анотація:

В роботі досліджено іншомовні слова арабського походження, що функціонують в українській мові, окреслено та проаналізовано шляхи та причини запозичень, виділено тематичні групи арабізмів.

Ключові слова: запозичені слова, лексика арабського походження, тематичні групи слів.

Abstract:

The paper examines foreign words of Arabic origin that function in the Ukrainian language, outlines and analyzes the ways and causes of borrowing, identifies thematic groups of Arabic.

Key words: borrowed words, vocabulary of Arabic origin, thematic groups of words.

Лексика сучасної української мови – складне й багатогранне явище. У її складі поряд із власне українськими словами, успадкованими з попередніх періодів розвитку нашої мови, функціонує значна кількість запозичень з інших мов. Аналіз сучасних галузевих терміносистем дає підстави констатувати, що близько 40% у них становлять слова, запозичені з інших мов [1:180].

Поява іншомовних слів у лексичному складі мови зумовлена передусім економічними, політичними та культурними контактами, які існували або існують між окремими народностями та націями в процесі їх історичного розвитку. Звичайно, питома вага таких запозичень не є однаковою і коливається в широкому діапазоні, починаючи від значної кількості слів тюркського походження і закінчуючи поодинокими японськими екзотизмами, що з'явилися завдяки сучасним художнім перекладам.

Серед запозичень зі східних мов особливе місце посідають запозичення з арабської мови, яку вважають найпоширенішою живою семітською мовою. Так, у 24 країнах арабська мова є державною або ж значна частина жителів спілкується нею. Ця мова творить сучасну арабську літературу, а її діалектами спілкується понад 150 млн. мешканців Африки та Західної Азії. Класичною арабською мовою було створено шедеври літератури, зокрема поезії, які посідають гідне місце в скарбниці світової культури. Цією мовою також складено Коран – книгу мусульманської релігії, яка є третьою за кількістю її визнаючих. Все це сприяло розвитку нашої дослідницької цікавості до проблеми вивчення арабських запозичень в українському мовленні.

Питання, пов'язані зі взаємодією мов, зокрема із запозиченням лексики, привертали увагу багатьох дослідників, у тому числі й українських. Загальні теоретичні питання висвітлювали в своїх працях Л. Булаховський, В. Русанівський, К. Цілуйко, В. Акуленко, А. Білецький, Ю. Жлуктенко тощо. Дослідженням арабської лексики в українській мові приділяли значну увагу такі науковці як Н. Данилюк, А. Ковалівський, Р. Писик, Я. Полотнюк, М. Вашкевич, М. Якубович, В. Федін та інші.

В сучасній лінгвістичній термінології для слів, запозичених з арабської мови, використовують термін «арабізм», що за визначенням науковців означає мовну одиницю, запозичену з арабської мови безпосередньо або через посередництво інших мов, першоджерелом яких є арабська мова [2:203].

Аналіз зафіксованих у лексикографічних джерелах даних про час появи слів арабського походження в українській мові дозволив виділити чотири основні групи:

- стародавні запозичення (*ладан, бісер, султан*);
- запозичення Середньовіччя (*алмаз, казна, Коран, лимон*);
- запозичення XVII – XVIII ст. (*алгебра, аварія, газ, жасмін*);
- запозичення «нового» часу (*джихад, моджахед, харам, шахид*).

Проте більша частина арабізмів, час появи яких зафіксовано лексикографічно, була запозичена в період з XV по XX ст.

Арабізми входили в українську мову як прямі запозичення (*шаріат, мечеть, зенит, цифра, алхімія, мусон, джін, факір, халва, цифра, тариф, алгоритм, Альдебаран, Альтаір*), так і завдяки

посередництву європейських та тюркських мов (приблизно 70% від усіх слів арабського походження в українській мові).

Етимологічні словники української мови у певних випадках висвітлюють процес появи запозичень з арабської мови через посередництво інших мов. Наприклад: слово *хабар* – запозичення з арабської через турецьку (тур. *haber* – повідомлення, вістка, новина); слово *алгебра*: через німецьку *algebra*; *мусульманин*: від арабського *muṣlīny* через татарську *musliman*, перську *musulman*; слово *адмірал*: з арабської *emir al bahr* (князь моря) через голландську *admiraal*, німецьку *admiral*; слово *карат*: з арабської *qīral* через німецьку та італійську *karat*; слово *калібр*: з арабської *kalib*, через польську та німецьку, італійську та французьку *calibra*; слово *алкоголь*: від арабської *al-kohl* через німецьку, іспанську *alcohol* тощо. Українське слово *кава* запозичено з арабської мови *kahva* (від географічної назви Kaffa – місцевості в південній Ефіопії, звідки походили торговці кавою) через посередництво турецької *kahve* та польської, первісне значення якого було – сорт легкого вина [3].

Усі слова арабського походження в лексиці української мови можна об'єднати у такі основні тематичні групи:

- лексика побутової сфери: назви продуктів, страв, напоїв (*халва, марципан, рахат-лукум, шербет, цукор, бальзам, кава, сироп, арак*); назви одягу, домашніх речей, прикрас, головних уборів (*халат, саван, паранджа, камея, макраме, бісер, матрац, тюрбан*); назви тканин, пряжі (*атлас, сатин, бязь, бархат, кармазин, муар, мохер*);
- релігійна лексика (*Коран, Аллах, Мухаммед, іслам, мечеть, рамадан, хадж, шиїт, імам, мінарет, мулла, муфтії, муедзин, рамазан, сура, медресе, шаріат*);
- соціально-політична лексика (*джихад, моджахед, меджліс, емірат, халіфат*); назви адміністративної діяльності в мусульманських та немусульманських країнах (*вакф, валія*);
- наукові терміни (*алгоритм, алгебра, цифра, шифр, алкалоїди, алхімія, амбра, зеніт, камфора, кармін, лазур, надир, нашатир, тальк*), лексика літературної діяльності (*рубай*);
- назви рослин, тварин, птахів, каміння (*шафран, хна, естрагон, сандал, жасмин, люфа, артишок, барбарис, абрикос, лимон, альбатрос, жираф, марабу, газель, варан, алмаз, яшма*);
- назви ігор і дій в іграх (*нарди, шах, мат*);
- назви зірок та сузір'їв (*Альдебаран, Альтаїр*);
- назви музичних інструментів (*лютня, ребаб*);
- назви меблів (*софа, тахта*), споруд (*кіоск, магазин*);
- найменування осіб за соціальними, професійними, расово-етнічними ознаками: *мулат, шериф, сарацин, султан, адмірал, набоб* [4:416].

Більшість арабізмів адаптувалися до системи української мови на фонетичному, графічному, семантичному та граматичному рівнях. Проте деякі лексичні одиниці за своїм генетичним походженням поступово перейшли до розряду застарілих, наприклад, *бурнус* (араб. البرن, *al'burnus*) – плащ із білої тканини з капюшоном, який використовували араби-бедуїни. А певна кількість арабізмів загальнополітичного та релігійного змісту ввійшли до складу актуальної лексики української мови. Так, публіцистичний дискурс відображає частотність таких лексем, як *Аллах, джихад, Коран, мечеть, муфтії, рамадан, намаз, сунніти, харам, шаріат* та ін. Актуалізуються також лексичні одиниці, що належали виключно до екзотизмів: *мектеб* (араб. بئتم, *binṭam*) – початкова школа (найчастіше мусульманська) в країнах Сходу, *ваххабіт* (араб. الوهابية, *al-wahābiyya*) – послідовник ваххабізму; *муедзин* (араб. مؤذن, *mu'adhin*) – служитель при мечеті, який у певний час закликає віруючих на молитву [3].

До складу актуальної лексики сучасної української мови входять також певні неологізми, запозичені з арабської мови: *Аль-джазира* (араб. الجزيرة, *al-jazīra*), *Аль-арабія* (араб. العربية, *al-ʿarabiyya*) – спутникові телеканали, що цілодобово транслюють програми арабською мовою; *талібан* (араб. طالبان, *ṭālibān* – той, хто шукає, просить) – ісламський екстремістський релігійно-політичний рух, представники якого захопили владу в Афганістані в кінці ХХ ст.

Актуалізація арабізмів окремих тематичних груп супроводжувалася значними змінами, оскільки семантика вихідного слова найчастіше не співпадає із семантикою арабізма в українській мові. Екстралінгвістичні причини обумовлюють різницю семантики таких лексем як: *шахид* شهيد *šāhi:d* – в арабській мові слово має значення мученик за віру, а в українській мові має негативну оцінку – терорист-смертник, *моджахед* مجاهد *muğāhid* – борець (араб.) та терорист, боєць озброєних формувань, що виступали на боці опозиції під час війни в Афганістані (укр.); *джихад* جهاد – зусилля в ім'я Аллаха для утвердження і захисту ісламу (араб.) та боротьба з використанням зброї (укр.) [5:271].

Отже, результати проведеної нами розвідки свідчать, що розвиток української мови (як і інших європейських мов) характеризується активним процесом взаємодії мов і народів. Поповлення

лексики української мови відбувається за допомогою іншомовних слів, у тому числі арабізмів. Так, у складі української мови функціонують лексеми, запозичені з арабської мови у попередні періоди розвитку, а також актуалізовані з різних екстралінгвістичних причин арабізми певних тематичних груп та деякі нові для української мови одиниці арабського походження. Вивчення таких одиниць, зокрема в аспекті їх семантичного та граматичного засвоєння, є метою наших подальших лінгвістичних досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Комова В.М. Українська документознавча термінологія: шляхи творення та функційні особливості / В. М. Комова. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2011. – 316 с.
2. Федина В.С. Арабські лексичні запозичення в українській мові / В. С. Федина. // Вісник: Проблеми української термінології. – Львів: Нац. ун. «Львівська політехніка», 2002. – № 453 – С. 201–213.
3. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / АН УРСР; Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні; редкол. О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. – К. : Наукова думка, 1982. – 2012.
4. Моллаахмади Амирреза. Основные тематические группы персидских лексических заимствований в русском и украинском языках / Моллаахмади Амирреза // Studia Linguistica. – Вип. 5. – 2001. – С. 415–420.
5. Рыбалкин В. С. Арабская лингвистическая традиция. НАН Украины, Институт востоковедения им. А Кримского. – К: Феникс, 2000. – 360 с.

Горчинська Людмила Володимирівна, старший викладач кафедри мовознавства Вінницького національного технічного університету, м. Вінниця, e-mail: amila5@ukr.net

Делал Баккалалі, студентка гр. БМІ-196, ФІЕС, ВНТУ, м. Вінниця, e-mail: delalbak12@gmail.com

Horchinska Lyudmila Volodymyrivna, Senior Lecturer of the Linguistics Department of Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia, e-mail: amila5@ukr.net

Delal Bakkalaly, student group БМІ-196, Faculty of Information Electronic Systems, Vinnytsia National Technical University, delalbak12@gmail.com